

УДК 37.013.42+37.018.262

Любомира ІЛІЙЧУК

СІМЕЙНЕ НЕБЛАГОПОЛУЧЧЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті розкривається питання сімейного неблагополуччя як соціально-негативного явища в сучасному суспільстві; обґрунтовується вплив неблагополучної сім'ї на формування особистості, з'ясовуються основні напрями соціально-педагогічної роботи із сім'ями щодо подолання причин і наслідків сімейного неблагополуччя; визначаються соціально-педагогічні заходи в напрямі профілактики девіантної поведінки неповнолітніх, спричиненої негативним впливом неблагополучної сім'ї.

Ключові слова: сімейне неблагополуччя, девіантна поведінка, неповнолітні, сім'я, сімейне виховання, формування особистості.

Л. Ілійчук. Семейное неблагополучие как предпосылка девиантного поведения несовершеннолетних. В статье рассматривается вопрос семейного неблагополучия как социально-негативного явления в современном обществе; обосновывается влияние неблагополучной семьи на формирование личности, определяются основные направления социально-педагогической работы с семьями по поводу преодоления причин и последствий семейного неблагополучия; обозначаются социально-педагогические мероприятия в направлении профилактики девиантного поведения несовершеннолетних, вызванного негативным влиянием неблагополучной семьи.

Ключевые слова: семейное неблагополучие, девиантное поведение, несовершеннолетние, семья, семейное воспитание, формирование личности.

L. Iliyчук. Family disharmony as pre-condition of deviant behavior of under-age children. The article opens the questions of family disharmony as social-negative phenomenon in modern society, grounded influence of disharmonic family to forming personality, turned out main directions of social-pedagogical work with families concerning solving of reasons and results of family disharmony, determined social-pedagogical measures in the direction of prophylactics deviant behavior of teenagers, caused by negative influence of

disharmonic family.

Keywords: family disharmony, deviant behavior, under-age children, family, family upbringing, forming personality.

Meta: визначити вплив сімейного неблагополуччя на формування девіантної поведінки неповнолітніх; з'ясувати чинники, які призводять до скоєння дітьми антисоціальних дій, що пов'язані з невиконанням сім'єю своїх функцій; розкрити основні напрями соціально-педагогічної роботи з неблагополучною сім'єю задля створення умов для подолання нею причин і наслідків свого неблагополуччя.

У зв'язку з економічною нестабільністю, зниженням рівня життя населення проблема поліпшення соціального становища дітей набуває особливої значущості і залежить значною мірою від сім'ї, якій належить пріоритетне місце у процесі формування й розвитку особистості. Вона є першим вихователем і середовищем передачі духовного багатства, культурних традицій, формування ціннісних орієнтацій, практичних умінь і навичок, моральних і культурних стандартів поведінки. Безперечно, основну причину поширення бездоглядності і безпритульності дітей, появи в суспільстві таких негативних явищ, як алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, проституція серед неповнолітніх, здійснення ними протиправних дій потрібно шукати в особливостях їх родинного оточення. Тому особливий уваги з боку держави і суспільства потребують неблагополучні сім'ї, які не в змозі забезпечувати належний рівень виховання, здійснюючи негативний вплив на розвиток і формування особистості дитини.

Сімейне неблагополуччя значною мірою – об'єктивне явище, яке в тих чи інших формах властиве будь-якому суспільно-економічному ладу. Однак сьогодні дана проблема, її криміногенна чи інша негативна роль у напрямі виховання підростаючого покоління не нейтралізується достатнім чином державою і суспільством. Тому потребує активізації розроблення економічних, соціальних та правових заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для успішно-

го перебігу процесу формування кожної особистості, особливо виховання дітей у неблагополучних сім'ях.

Вивченню сім'ї як соціального інституту та малої групи присвячено роботи А. Антонова, М. Мацковського, В. Медкова, А. Харчева та ін., у яких досліджено структуру сім'ї, її функції та спроможність їх виконувати, внутрішньородинні зв'язки, культурний та освітній рівень членів сім'ї тощо. Неблагополучні сім'ї вивчали О. Антонова, В. Балшевич, С. Бутова, А. Воднева, В. Левкович, Г. Миньковский, В. Оржеховська, Г. Святенко, І. Трубавіна, В. Шилова, Ю. Якубова, основна увага в дослідженнях яких приділяється неповним сім'ям і таким, де батьки зловживають алкоголем, наркотичними засобами, ведуть аморальний спосіб життя.

В умовах економічної, політичної та духовно-моральної кризи, посиленої за непадом гуманістичних засад існування суспільства, неповнолітні громадяни країни опиняються у стані світоглядної невизначеності, невпевненості у майбутньому. Відчуття беззахисності та злиденності провокують їх на антисоціальні форми самоствердження, досягнення цілей аморальними шляхами. У науковій літературі знайшли розкриття питання, які стосуються причин виникнення у неповнолітніх девіантної поведінки (І. Бех, С. Болтівець, О. Землянська, Н. Крейдун), явищ важковихованості та їх зв'язку з правопорушеннями (С. Беличева, А. Долгова, Є. Заїка, О. Киричук), шляхів пошуку ефективної профілактики правопорушень та ролі спеціальних установ у профілактичній роботі з неповнолітніми (С. Бадмаєв, О. Беца, Ю. Клейберг, Л. Мардахасв), вивчення відхилень у поведінці дітей, пов'язаних із недоліками у сімейному вихованні (І. Васильківська, М. Ветров та ін.).

Прогресивний розвиток суспільства, його просування до певного ідеалу неможливі без належного забезпечення охорони прав і свобод його членів на всіх рівнях та сферах життєдіяльності, особливо такої його верстви, як діти. Необхідно докладати максимум зусиль для забезпечення їм гідних умов життя, сприяння повноцінному психічному та фізичному розвитку, моральному благополуч-

чу. Саме за таких умов держава і суспільство можуть розраховувати на майбутнє. Однак сьогодні можна констатувати, що негативні процеси, які, як наслідки, супроводжують глобальні зміни в політичній, економічній, соціальній сферах, безпосереднім чином торкаються і неповнолітніх. Підтвердженням цього є злочинність дітей і молоді (особливо корисливої та насильницької), наркоманія, токсикоманія, проституція, бездоглядність тощо. Як правило, прошарок неповнолітніх із такою поведінкою складають діти, котрі позбавлені батьківської опіки, родичі яких ведуть аморальний, антисоціальний спосіб життя тощо.

Зазначене вище диктує необхідність зосередитись на комплексі чинників, які призводять до невиконання або неефективного виконання сім'єю низки функцій на рівні групи і суспільства, що зумовлює дестабілізацію останнього. Слід зазначити, що першопричинами девіантної поведінки дитини виступають реальні життєві умови, які породжують дефекти у її діяннях, оскільки свідомість регулює поведінку людини, але її сама формується умовами життєдіяльності індивіда. Тому причини девіантної поведінки слід шукати в соціальних умовах існування особи і в особистих рисах, що знижують її адаптивні можливості, насамперед, у мотиваційній сфері, ціннісних орієнтаціях, особливостях емоційно-вольової та інтелектуальної сфер. Соціальні проблеми, з одного боку, викликають складні життєві ситуації, у розв'язанні яких людина порушує правові норми, а з іншого – впливають на формування особистості. Особистісні якості людини ускладнюють оцінку ситуації, не дають їй змоги прийняти адекватне рішення, свідомо управляти своєю поведінкою, протистояти негативному впливові інших осіб.

Особистісні якості дитини значною мірою формуються під впливом сімейного оточення. Тому варто визначити чинники девіантної поведінки, що пов'язані з родиною і призводять до її соціальної дезадаптації, серед яких: виховання в душі асоціальних цінностей; жорстоке поводження з дитиною, вчинення щодо неї насильницьких дій, жорстокі методи виховання; недостатня увага з боку батьків до дитини, її виховання, задоволення її потреб, нехтування її інтересами; відсутність у сім'ї матеріальних умов для повноцінного розвитку, життєдіяльності та виховання; перенесення дорослими на дитину агресії, залучення її до конфліктів між батьками, атмосфера емоційного напруження, взаємної неприязні; застосування непедагогічних дій тощо.

Наслідком їх впливу може бути незадоволеність фізичних і соціальних потреб дитини, формування в неї асоціальних цінностей і стереотипів девіантної поведінки; загальна невихованість і педагогічна занедбаність; відставання у фізичному, психічному та культурному розвитку; підвищення загальної тривожності та агресивності, формування комплексу неповноцінності, невпевненості в собі; низький авторитет батьків для дитини, пошук нею зразків для наслідування поза сім'єю, підтримки в компанії однолітків або у сторонніх осіб; бажання повернути до себе увагу через делінквентні вчинки [5, 284].

Громадянська незрілість, моральні та протиправні збочення неповнолітніх, тим паче, скоєння ними суспільно небезпечних учинків викликають виняткову занепокоєність держави і суспільства, вимагають глибокого аналізу та вжиття всіх необхідних заходів для недопущення таких проявів, пріоритетного запобігання їх вчиненню, найбільш раціонального реагування на злочини, включаючи покарання та альтернативи останнім [3, 467]. Адже правопорушення, здійснені неповнолітніми, – це небезпечне соціальне явище, оскільки, по-перше, негативно впливають на формування особистості; по-друге, завдають значної шкоди суспільству через втрату трудових ресурсів (лише третина покараних повертаються до повноцінного суспільного життя); по-третє, відіграють значну роль у формуванні рецидивної злочинності (дві третини рецидивістів розпочинають свій злочинний шлях ще неповнолітніми) [4, 60].

Отже, проблема формування девіантної поведінки неповнолітніх під впливом сімейного неблагополуччя, характерними рисами яких є соціальна та емоційна незрілість, поява стійких аморальних поглядів, вимагає об'єднання зусиль педагогів, психологів, соціальних працівників, юристів та працівників різних державних і громадських інституцій з метою виявлення, усунення та запобігання виникненню причин даного негативного явища в суспільстві. Важливою в даному напрямі є профілактична діяльність, під якою розуміють діяльність державних органів і громадськості, що має системний характер як за комплексом заходів, так і за колом суб'єктів, які її здійснюють, спрямовану на недопущення виникнення, усунення, послаблення або нейтралізацію причин та умов злочинності, окремих її видів і конкретного злочину [2, 95]. Вона передбачає позитивний вплив на поведінку окремих неповнолітніх на території нашої держави, у її окремому регіоні,

родині, на підприємстві, в установі чи організації, незалежно від форм власності, за місцем проживання.

Зазначимо, що в Україні широко вживаються заходи, спрямовані на запобігання формуванню девіантної поведінки дітей, попередження антисоціальних дій серед підлітків. Так, продовжують втілюватися положення Конвенції ООН про права дитини, активізуються процеси покращення соціального становища неповнолітніх відповідно до Законів України "Про соціальну роботу з дітьми та молоддю", "Про охорону дитинства", "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні", Указів Президента України "Про затвердження Комплексних заходів щодо профілактики бездоглядності і правопорушень серед дітей, їх соціальної реабілітації в суспільстві", "Про Національну програму "Діти України" та інші. Виконання основних положень зазначених документів сприяє вирішенню питань захисту материнства й дитинства; розвитку нормативно-правової бази забезпечення прав і законних інтересів дітей та підлітків; виявленню й запобіганню таким негативним соціальним феноменам, як дитяча безпритульність і жебрацтво; розширенню діяльності державних структур, що займаються проблемами неповнолітніх, таких, що надають соціальну і психологічну допомогу дітям і підліткам.

Сьогодні основними напрямками політики держави і суспільства, діяльності різних соціальних інститутів, установ та громадських організацій на шляху подолання сімейного неблагополуччя визначено: зниження рівня безробіття, особливо молодіжного; удосконалення діяльності всіх суб'єктів державної системи соціального та правового захисту сім'ї і дитини; організація теоретичних і методичних досліджень з проблем сімейного неблагополуччя і впровадження у практику найефективніших методів цієї роботи; соціальна допомога неблагополучним сім'ям та її спрямованість на подальший саморозвиток кожної родини; підвищення ефективності діяльності державних органів щодо попередження проявів сімейного неблагополуччя; посилення індивідуальної результативної профілактики антисоціальної поведінки батьків і їхніх неповнолітніх дітей; правове виховання батьків та дитини в сім'ї; набуття необхідних соціальних умінь; широка соціальна реклама, спрямована на формування правової культури населення загалом.

Як бачимо, держава здійснює соціальну політику в напрямі створення умов для забезпечення належної життє-

діяльності української сім'ї в суспільстві, сприяє здійсненню соціально-педагогічних заходів у напрямі допомоги їй, подолання негативних явищ, які мають місце в неблагополучних родинах задля забезпечення повноцінного розвитку та формування особистості. Адже реалізація основних функцій сім'ї не є наслідком певних біологічних регуляторів і механізмів, а представляє результат дії соціальних процесів, соціальної системи в цілому [1, 214].

Таким чином, масштабні і швидкоплинні процеси соціально-економічних і політичних змін у суспільстві, що містять не завжди позитивні риси, несприятливо впливають на соціокультурну та морально-психологічну сферу життєдіяльності суспільства, а разом з тим на сім'ю, яка утворює базу передумову функціонування соціуму завдяки фізичному і соціокультурному заміщенню поколінь. Усе це призводить до дезорганізації сім'ї, зміни її структури, складу, функцій і характеру внутрішніх взаємин, збільшення

кількості неблагополучних родин, у свою чергу, позначаючись на вихованні підрастаючого покоління. Суспільство потребує відтворення не тільки фізично та інтелектуально розвинутого, але й соціально спрямованої молоді, однак зростання кількості сімей, які через свою дисфункціональність неспроможні репродукувати її, створює, зокрема, передумови для девіантної поведінки неповнолітніх, здійснення ними антисоціальних учинків.

Отже, проблема сімейного неблагополуччя набуває особливої актуальності, науково-теоретичної і практичної значущості, необхідності її вирішення задля майбутнього нашої держави і суспільства. Адже сім'я є основним осередком формування особистості дитини, її загальнолюдських цінностей, моральних і культурних стандартів поведінки, залучення до соціальних зв'язків.

Л І Т Е Р А Т У Р А

1. Антонов А. И. Социология семьи /

А. И. Антонов, В. М. Медков. – М. : МГУ, 1996. – 304 с.

2. Васильківська І. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні: деякі аспекти / І. Васильківська // Право України. – 2004. – № 1. – С. 95–98.

3. Закалюк А. П. Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів / А. П. Закалюк. – К. : Видавничий Дім "Ін Юре", 2007. – 712 с.

4. Оржеховська В. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: навч.-метод. посіб. / В. Оржеховська. К. : ВіАН, 1996. – 351 с.

5. Соціальна педагогіка: теорія і технології / [за ред. І. Д. Зверєвої]. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.

6. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: навч. посіб. / І. М. Трубавіна. – К. : ДЦССМ, 2002. – 132 с.

Стаття надійшла 03.12.2012 р.

УДК 378.046.4:371.14:80

Юлія КАРТАВА

УПРОВАДЖЕННЯ СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛІВ-ФІЛОЛОГІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

У статті представлено результати впровадження структурно-функціональної моделі розвитку професійної компетентності вчителів української мови та літератури в системі післядипломної освіти.

Ключові слова: структурно-функціональна модель, професійна компетентність, післядипломна освіта, учитель-філолог, учитель української мови та літератури.

Ю. Картава. Внедрение структурно-функциональной модели развития профессиональной компетентности учителей-филологов в системе последиplomного образования. В статье представлены результаты внедрения структурно-функциональной модели развития профессиональной компетентности учителей украинского языка и литературы в системе последиplomного образования.

Ключевые слова: структурно-функ-

циональная модель, профессиональная компетентность, последиplomное образование, учитель-филолог, учитель украинского языка и литературы.

J. Kartavaya. Implementation of the structural and functional model of professional competence growth of teachers-philologist in postgraduate education. The article represents the results of the implementation of the structural and functional model of professional competence growth of teachers Ukrainian language and literature in postgraduate education.

Keywords: The structural and functional model of professional competence growth of teacher Ukrainian language and literature in postgraduate education model, professional competence, postgraduate education, teacher-philologist, teacher of Ukrainian language.

Мета: висвітлення процесу реалізації структурно-функціональної моделі розвитку професійної компетентності

вчителів-філологів у системі післядипломної освіти.

Дослідницько-експериментальна робота з розвитку професійної компетентності вчителів української мови та літератури у системі післядипломної освіти здійснювалася на основі реалізації структурно-функціональної моделі з урахуванням педагогічних умов.

Важливим критерієм визначення ефективності системи післядипломної освіти є досягнутий рівень професійної компетентності вчителів-філологів, а ефективність системи підвищення кваліфікації забезпечується лише тоді, коли враховано реальні професійні потреби педагогів, їхні труднощі, мотиви, обсяг і рівень засвоєння необхідної інформації, а також створено імпульс до фахового й особистісного саморозвитку. Під час діагностування професійної компетентності вчителя-мовника є важливим проаналізувати не тільки результати педагогічних дій, а й мотиви, інтереси, потреби професійного зростання.